

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті розглянуто актуальні проблеми девіантної поведінки підлітків. Визначено складові життєвої компетентності, а саме інтегровану характеристику якостей особистості людини та рівня її підготовки до виконання діяльності у певній життєвій ситуації.

Ключові слова: особистість людини, девіантна поведінка, компетентність.

Актуальність. У період різких переломів у суспільстві завжди порушується єдність буття і свідомості, виникає невідповідність взаємодії суб'єктів і соціальних інститутів, неадекватність соціальної політики і моралі. Розмитість норм, ослаблення соціальної регуляції спотворює духовні і культурні засади. Відбувається розрив між прагненням до швидкого зростання матеріального добробуту і відсутністю важелів саморегуляції, заснованих на високій культурі, духовності. Тому, на наш погляд, за цих обставин спотворюється такий визначний чинник як компетентність людини. Проблема девіантної поведінки та її корекції завжди була однією з найважливіших у педагогіці, психології, кримінології, але сьогодні, вона носить масовий характер та потребує особливої уваги.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив зробити висновок, що цій проблемі велику увагу приділяли такі науковці як І. Єрмаков, О. Зюбіна, А. Сохань, М. Рижков, Е. Павлютенков, В. Крижко, Т. Титаренко, М. Степаненко, О. Дьяченко, Б. Рей, Г. Халаш та ін. Однак, порушення життєвої компетентності не розглядалося в руслі чинників становлення девіантної поведінки.

Мета роботи. Визначення складових життєвої компетентності, спотворення яких викликає становлення девіантної поведінки.

Результати дослідження та їх обговорення. Компетентність – це здатність приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію у різних галузях людської діяльності. Поняття компетентності передбачає сукупність фізичних та інтелектуальних якостей людини і властивостей, необхідних людині для самостійного й ефективного виходу з різних життєвих ситуацій, щоб створити кращі умови для себе в конструктивній взаємодії з іншими.

Отже, компетентність означає наявність знань про різні аспекти життя людини, навичок творчого володіння інтелектуальним і фізичним інструментарієм, здатності взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях, враховуючи конфліктні [1]; характеризує повноту, достатність та адекватність здійснюваних дій, що базуються на наявності великих знань та відповідного практичного досвіду [2]. Під компетентністю сьогодні розуміється інтегрована характеристика якостей особистості людини і рівня її підготовки до виконання діяльності у певній галузі діяльності.

Компетентність включає когнітивний, емоційно-вольовий, комунікативний компоненти [3]. Тому, розглядаючи компетентність, важливо враховувати не тільки те, що знає людина і якими методами вона користується, але і те, що рухає її діями, які погляди вона поділяє, як вона реагує на різні ситуації, причому все це розглядається не окремо, а в цілому. Крім цього компетентність – це ситуативна категорія, тому що виражається в готовності до здійснення якої-небудь діяльності в конкретних життєвих ситуаціях. Зовнішня дійсність структурується відповідно до внутрішньої, а внутрішня, у свою чергу, відтворює вплив навколишнього середовища [4, 5] Прояв компетентності можна оцінити тільки на основі сформованої в людині сукупності умінь та її поведінкових реакцій. Аналіз зазначених положень дає змогу висловити думку про те, що некомпетентність може служити критерієм девіантного розвитку людини. Розглядаються окремі сторони компетентності: у спілкуванні, інтелектуальна компетентність, соціально-психологічна компетентність та ін.

Критерії комунікативної компетентності вперше були сформульовані Т. Гордоном. Він визначив її як уміння вийти з будь-якої ситуації, не загубивши внутрішньої волі і водночас не давши втратити її партнерові по спілкуванню. Таким чином, критерієм компетентності є партнерська позиція в спілкуванні або «на рівних» (на відміну від «прибудови зверху» або «прибудови знизу»). У працях Ю. Ємельянова, Л. Петровської та ін. під комунікативною компетентністю розуміється «здатність установлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми. До складу компетентності включають певну сукупність знань і вмінь, що забезпечують ефективний перебіг комунікативного процесу».

Л. Столяренко пропонує аналогічну характеристику: «Комунікативна компетентність – здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Для ефективної комунікації характерним є досягнення партнерами взаєморозуміння, краще усвідомлення ситуації і предмета спілкування. Комунікативна компетентність розглядається як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації у певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії».

Характерною рисою девіантних підлітків є недостатня сформованість у них навичок спілкування, а саме замкнутість; нездатність одержувати інформацію в спілкуванні; нездатність використовувати зворотний зв'язок, тобто наявність труднощів при формулюванні запитання для одержання додаткової інформації; нездатність звернутися за допомогою і прийняти її; нездатність брати участь у спільній діяльності з іншими дітьми при виконанні спільного завдання. Тобто, такі характерні риси є критеріями наявності відхилень у комунікативній сфері або критеріями девіантності.

Когнітивна компетентність дає змогу визначити, що є істина, а що-неправда. Удосконалення когнітивної компетентності сприяє, з одного боку, пізнавальній активності суб'єкта діяльності в пошуках життєвої «істини», а з іншого, – використання розуму як засобу аналізу проблемної ситуації, обставин, самоаналізу, власної позиції, можливості і здатності позитивного вирішення проблеми.

На основі осмислення проблеми відбувається спочатку схвалення в почуттях, а потім здійснюється моральний вибір, вольове рішення – прийняття моральних цінностей, моральних вимог як керівництво поведінкою та діяльністю.

Когнітивна компетентність визначає здатність людини розуміти саму себе, тобто усвідомлення власних бажань, цілей та можливостей їх досягнення, нормативів поведінки у суспільстві та завдань, які ставляться перед нею.

Критеріями наявності відхилень у когнітивній сфері підлітка можна вважати: ситуативний інтерес до інших людей; відсутність розуміння мотивів поведінки та емоційного стану іншої людини; нестійка самооцінка; ситуативне самоприйняття; підвищений рівень тривожності; нездатність передбачати наслідки власних дій; нездатність до логічного узагальнення; нездатність розуміти логіку розвитку ситуації взаємодії, значення поведінки інших людей; нездатність розуміти невербальні реакції іншої людини; нездатність мислити абстрактними категоріями.

Компетентність в емоційно – вольовій сфері несе в собі домінуюче психологічне навантаження у формуванні моралі підлітка, бо в цьому відбувається ставлення особистості до моральних вимог і норм. Вона є також джерелом мотиваційної збуджувальної функції моральної спрямованості особистості, відкриває для неї ставлення до себе як цінності і до іншого як до самого себе, відкриває цінності переживання, обрії спілкування і почуттів.

«Людина, духовно дефективна з дитинства, може виробити в себе навіть особливий душевний уклад, який при неухваленому спостереженні може бути прийнятий за «характер», і особливо погляди, що помилково приймаються за «переконання». Насправді вона, безпринципна й безхарактерна, залишається завжди рабом своїх дурних пристрастей, полоненою вироблених душевних механізмів, які тримають її і всеїлими в її житті, позбавлені духовних вимірів і складають криву її потворної поведінки. Вона не опирається їм, але спритно насолоджується їхньою грою, примушуючи наївних людей приймати її злу одержимість за волю, її інстинктивну хитрість за розум, поривання її злих пристрастей за почуття» [5]. Воля – це здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи при цьому внутрішні перешкоди (тобто свої безпосередні потяги та устремління [6], тільки докладаючи вольових зусиль, індивід віддає перевагу мотивам, спрямованим на досягнення своєї мети, а якщо вольові зусилля не докладаються, то гору беруть безпосередні потяги і цей процес відбувається імпульсивно та ситуативно.

Нами проведено експеримент з метою з'ясування чи дійсно визначені нами критерії порушення життєвої компетенції сприяють становленню девіантної поведінки. Для цього ми протестували 240 підлітків (120 з девіантною поведінкою та 120 з просоціальною поведінкою) за допомогою теста Кеттелла та інтерпретували отримані результати за 3 основними блоками: когнітивним, комунікативним, та емоційно-вольовим. Результати, отримані під час експерименту, подаємо у таблиці 1, розподіливши визначені нами критерії на 3 частини: високий, середній та низький рівні сформованості відповідного критерію.

Узагальнена порівняльна таблиця критеріїв складових життєвої компетенції для девіантних підлітків та підлітків з просоціальною поведінкою

Рівень сформованості критерію	Когнітивний		Емоційно-вольовий		Комунікативний	
	Девіанти	Просоціальні	Девіанти	Просоціальні	Девіанти	Просоціальні
Низький	7,7	12,7%	10,6%	29,9%	21,6%	29%
Середній	78,8%	75,7%	86,3%	55,5%	70%	59,9%
Високий	13,5%	11,6%	3,1%	15,6%	9,4%	15,7%

Висновки. Очевидно, що є суттєві розбіжності між підлітками з девіантною поведінкою та підлітками з просоціальною поведінкою передусім щодо емоційно-вольової та комунікативної складової компетентності. Критеріями несформованості емоційно – вольової компетентності, на наш погляд, можуть бути: емоційна нестабільність; невпевненість у власних силах; тривожність та неадекватне сприйняття дійсності; нездатність контролювати свою поведінку та емоції; низька стресостійкість; висока емоційна напруженість; нездатність адаптуватися до обставин, що змінюються; неспроможність до емпатії. Отже, спотворення складових життєвої компетенції може призвести до девіантної поведінки. Цей аспект необхідно враховувати при складанні програми педагогічної корекції девіантної поведінки підлітків.

Список використаних джерел:

1. Доній В.М. Орієнтуватися на життєву компетентність людини. Школа життєтворчості особистості : науково-методичний збірник / В.М. Доній, Г.М. Несен, І.Г. Єрмаков [та ін.]. – К. : ІСДО, 1995. – 480 с.
2. Манушин Э.А. Педагогика / Э.А. Манушин // Наука и образование: электронное научно-техническое издание. – Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Московский государственный технический университет имени Н.Э. Баумана» . – 1996. – №1. – С. 125.
3. Зинкевич-Евстигнеева Т. Рождение личности / Т. Зинкевич-Евстигнеева, И. Пестовская, А. Пискунов // Школьный психолог. – 2000. – №4. – 175 с.
4. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості та детермінанти його побудови / Т.М. Титаренко // Мистецтво життєтворчості особистості : у 2 ч. Ч.1. Теорія і технологія життєтворчості: наук.-метод. посібник. – К., 1997. – С. 206-227.
5. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: структурно-генетичний підхід : автореф. дис. ... докт. психол. наук: 10.00.01 / Т.М. Титаренко. – К., 1994. – 48 с.
6. Большой психологический словарь / под. ред. В.П.Зинченко, В.Г. Мерцякова. – М., 2003. – 770 с.

The article reviews the actual problems of deviant behavior among adolescents. The composition of life competence, namely integrated characteristic qualities of the human person and the level of preparation for activity in a particular life situation.

Key words: human person, deviant behavior, competence.

Отримано: 13.05.2015